

Marcin Woźny

Skarszewska wioska miejska

Wydaje się, że problematyka istnienia skarszewskiej wioski miejskiej, która została wzmiankowana w przywileju osadczym Skarszew i zauważona między innymi w kilku lokalnych publikacjach nie została wyczerpująco wyjaśniona¹. Niniejszym artykułem podjęto próbę przedstawienia tego zagadnienia w możliwie szerokim świetle.

Wioska w dokumencie lokacyjnym zostaje wymieniona przez joannitów podczas określania jednej z granic. Wytyczała ona teren, w obrębie nadania określany mianem „burgkfriede”, a więc obszar objęty szczególnym statusem prawnym²: *...na początek wyznaczamy granicę od słupa, który stoi przy polu Hannsa Cymmermana tam, gdzie kończy się wieś...* W średniowieczu jedną ze szczególnych cech lokacji miast na prawie niemieckim był ścisły związek przestrzenny i gospodarczy jednej lub kilku wsi z miastem. Szereg takich przypadków można odnotować w dokumentach, których wystawienie przypada na XIV wiek, ze szczegól-

---

¹ E. Zimmermann, *Początki Skarszew na podstawie źródeł historycznych i badań archeologicznych*, [w:] Rydwan. Roczniki muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim, nr 15, rok 2020, s. 30 – 44; M. Woźny, E. Zimmermann, *700 lat Skarszew 1320 – 2020. Akt lokacji miasta i początki Skarszew w świetle faktów*, Skarszewy 2020, s. 10 – 16 i 58 - 62; W. Brzoskowski, *Skarszewski Rocznik Historyczny*, nr 3, Skarszewy 2022, s. 234 - 239; M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew w dokumentach z lat 1198 – 1370*, Skarszewy 2021, s. 41 – 45 i 57 – 59.

² Wyrażenie Burgfrieden zapisane w przywileju lokacyjnym Skarszew jako „burgkfriede” odnosiło się w średniowieczu do szczególnego statusu prawnego otoczonych murami miejsc takich jak miasta lub zamki, często precyzowane daleko idącymi przepisami. Na ich terenie właściciel miał prawo zamieszkania i sądzenia, a waśnie i naruszenia pokoju były surowo karane. Rozejm miał szczególne znaczenie dla miejsc, które były wspólną własnością kilku stron. Współwłaściciele przysięgali sobie, że na określonym terenie zachowają pokój, nawet gdyby wdali się ze sobą w spór. Rozejm określał również obowiązki nałożone na jednostkę w zakresie utrzymania i obrony określonego terenu. Regulował korzystanie ze wspólnych obiektów zaopatrzeniowych i obronnych, takich jak wieże, bramy, studnie czy kaplice. „Burgfriedensgericht” czyli sąd, który miał czuwać nad przestrzeganiem rozejmu był powoływany spośród współwłaścicieli. Nowo przyjęci mieszkańcy, zanim zostali pełnoprawnymi obywatelami, musieli złożyć przysięgę pokoju. Rozejm mógł zostać rozwiązany specjalnym listem, na przykład w celu legalnego oblężenia zamku czy miasta. Granice objęte pokojem zwykle wychodziły daleko poza obwarowane miasta czy mury zamków i były specjalnie oznaczone. W przypadku braku naturalnego rozgraniczenia zakres terytorialny „burgkfriede” można było odpowiednio zaznaczyć, np. kamieniami lub słupami. J. Schneider, *Ganerbschaften und Burgfrieden in der Frühen Neuzeit - Relikte oder funktionale Adaptionen?* [w:] Adel in Hessen. Herrschaft, Selbstverständnis und Lebensführung, vom 15. bis ins 20. Jahrhundert. Hg. von Eckart Conze, Alexander Jendorff und Heide Wunder, Marburg 2010, (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Hessen Bd. 70) s. 129. W przypadku Skarszew określenie granic rozpoczęto od pola, który stoi przy polu Hansa Cymmermana, który jednocześnie był granicą wsi miejskiej. Usytuowania jego należy się doszukiwać na prawym brzegu Wietcisy w kierunku miejscowości Czysta Woda na wysokości Probstwa części wsi Więckowy. Stamtąd przechodzi przez Wietcisę i następnie kieruje się do cmentarza na górze, czyli na wysokości dzisiejszego domu parafialnego. Następnie poza palisadą przechodzi ponownie przez Wietcisę i prowadzi do punktu wyjścia. Wydaje się, że w granicach tzw. „burgkfriede” poza lokowanym miastem, znajduje się również wieś.

nym wskazaniem terenów ekspansji zakonu krzyżackiego. Należy podkreślić, że dokumenty lokacyjne nie przedstawiały w sposób wyczerpujący zależności ekonomicznych czy prawnych między miastem, a wsią. Często jest to jedynie mglisty zarys pomijający kwestie znane z ogólnie przyjętej praktyki owych czasów, skupiając się jedynie na tym, co wymagało selekcji, numeracji bądź wychodziło poza nawias panujących zwyczajów i norm³. Niektóre akty założycielskie całkowicie pomijały istnienie wioski miejskiej, na której istnienie w tym czasie jednoznacznie wskazują źródła późniejsze, w których pojawia się ona w zupełnie przypadkowym kontekście⁴. Termin wioska miejska (z niem. stadtdorf) został wprowadzony do literatury naukowej w czasach nam współczesnych, jednak do końca XX wieku nie posiadał jeszcze precyzyjnej definicji. Wcześniej określano ją po prostu wioską.

Wartym przypomnienia jest fakt, że dokument lokacyjny Skarszew wystawiony 2 lutego 1341 roku⁵ przez Adolfa von Schwalenberga⁶ w rzeczywistości był odnowieniem posiadanych przywilejów, chociaż zapewne zawarto w nim również nowe regulacje prawne, bądź wyeliminowano dotychczasowe nieprawidłowości. Fragment przywileju mówiący: *...i tak więc daliśmy i dajemy naszemu miastu Skarszewy (Schoneck) dziesięć lanów⁷ i sto, które oni wcześniej posiadali od dwudziestu jeden lat zgodnie z prawem chełmińskim...* wskazuje, że pierwotna lokacja, której proces obejmował zazwyczaj kilka lat, została ukończona około roku 1320⁸. Rozstrzygnięcia, które obejmowała były na tyle niezadowolające dla mieszczan młodego miasta, że kolejne lata zaowocowały sporem, którego rozwiązania podjął się sam wielki przeor Niemiec Bertold von Henneberg⁹. Nakazał on wystawienie przedmiotowego dyplomu komturowi Skarszew Adolfowi von Schwalenberg, a mówi o tym fragment o treści: *... dostrzegliśmy cierpienie i niezgodę, które pomiędzy nami i mieszkańcami naszego miasta Skarszewy (Schoeneck) występowały, tak więc widzieliśmy ich przywileje i słyszeliśmy o ich stratach, które wywoływały wielkie wątpliwości. Dlatego patrząc na [ich] dobro i dużo wiernej służby, którą oni nam i naszym braciom często udowodniali poprawiliśmy się z nakazu naszego mistrza brata Bertolda von Hennenberga...* Wartym sprecyzowania jest również fakt,

---

³ W. Kuhn, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*, [w:] Zeitschrift für Ostforschung: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa, Bd. 20, Marburg/Lahn 1971, s. 29 – 30.

⁴ W. Krimpenfort, *Der Grundbesitz der Landstädte des Herzogtums Preussen: Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sozialordnung*, Marburg/Lahn 1979, s. 36.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej cyt. AGAD), Metryka Koronna 142, k. 130 – 134 (odpis); Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (dalej cyt. GStPK), XX. HA, OF 98, Bl. 102r – 105r (odpis); Archiwum Parafialne w Skarszewach, (dalej cyt. APS), Księga dokumentów, s. 26 – 29 (odpis); M. Hein, *Preussisches Urkundenbuch* (dalej cyt. PrUB), Bd. 3.1: 1335 – 1341, Königsberg 1944, s. 246 – 248, nr 354 (przedruk); E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei und Stadt Schöneck Westpr. mit einem Anhang von Urkunden*, Danzig 1904, s. 139 – 142 (przedruk); H. Schuch, *Die Zustände der Landbevölkerung im Kreise Berent am Schlüsse der polnischen Herrschaft 1772*, [w:] Zeitschrift des Westpreussen Geschichtsvereins, Heft XV, Danzig 1886, s. 145 – 147 (przedruk); M. Woźny, E. Zimmermann, *700 lat Skarszew 1320 - 2020...*, s. 27 – 29 (przedruk) oraz 10 – 11 (tłumaczenie); W. Brzoskowski, *Historia Skarszew*, Skarszewy 1997, s. 333 – 335 (tłumaczenie); W. Brzoskowski, *Dzieje Skarszew*, Skarszewy 2009, s. 76 – 77 (tłumaczenie); M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew...*, s. 41 – 45 (tłumaczenie).

⁶ Adolf Graf von Schwalenberg patrz: M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew...*, s. 38 – 39.

⁷ Łan mniejszy chełmiński nazywany też włóką równy 30 morgom tj. ok. 17,955 hektara.

⁸ M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew...*, s. 5, przypis nr 6.

⁹ Bertold von Henneberg patrz: tamże, s. 41; Woźny, E. Zimmermann, *700 lat Skarszew 1320 - 2020...*, s. 65.

że obecna nazwa Skarszewy pojawia się w dokumentach pisanych w roku 1466¹⁰, a joannici lokowali miasto pod nazwą Schöneck. Najstarszy zachowany dokument z tą nazwą pochodzi z 12 kwietnia 1323 roku¹¹. Wymienia się w nim komtura joannitów ze Skarszew Konrada von Dorstet: „Fratre Conrado de Dorstet, commendatore de Sonek”¹². Emil Waschinski na etymologię nazwy Schöneck wskazuje bardzo odpowiednie do celów obronnych, wykorzystujące Wietcisę i gwałtownie opadające wzgórze: *Ten „róg”, który nadaje się na stałe miejsce zasiedlenia, a zatem „Schöneck – czyli piękny róg” nadał miastu nazwę, a nie piękny widok, który można podziwiać ze szczytu*¹³. Teorię tę popiera Walter Hubatsch, który doszukiwał się nazwy miasta w dobrze chronionym miejscu przy stromym stoku zakola Wietcisy. Stąd „schönen Ecke” – piękny narożnik/kąt/róg¹⁴.

Założenie jedyne miasto na Pomorzu przez joannitów było możliwe między innymi dzięki aktowi prawnemu, który wystawił książę pomorski Grzymisław ponad wiek wcześniej. Darowizna na rzecz joannitów, którą wówczas spisano obejmowała ziemie, na których położone są obecnie Skarszewy. Miało to miejsce w Świeciu 11 listopada 1198 roku¹⁵. W fundacji na rzecz szpitalników określono teren, którego granice wyznaczał zamek w Starogardzie wraz ze wszystkimi dobrami, dalej cała ziemia położona między drogą kupców prowadzącą do Gdańska, a rzeką Wierzycą, aż po granice Kamierowa. Następnie książę wymienił kluczową miejscowość dla niniejszego opracowania, a mianowicie wieś Reueninow, którą jak zapisano: „...Guam etami iam dudum dederam...” ... *już dawno temu przekazałem*... Joannici otrzymali również dwie opuszczone wsie Szczodrowo oraz Czarnocin i aby bez przeszkód mogli je zasiedlić princeps rozszerzył darowiznę o ziemie nad Wierzycą, od grodu o nazwie Vissoke do granic Jaroszew.

Pierwsza pisemna wzmianka o obecności joannitów na Pomorzu pochodzi z bulli papieża Lucjusza III z 1182 roku¹⁶: „...hospitalis Jerosolimitani In Bohemia, Polonia et Pomer-

---

¹⁰ AGAD, *Zbiór Dokumentów Pergaminowych*, sygn. 1140, 1141, 1143, 1144, 1145; K. Górski (red.), *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce: zbiór tekstów źródłowych*, Poznań 1949, s. 89 i 207; Datę tę wskazuje również Heinrich Schuch w publikacji: *Landschaft um Berent und die Anfänge ihrer Germanisierung vornehmlich im 13 Jahrhundert* [w:] *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, h. X, Danzig 1883, s. 87, przypis 1; M. Woźny, E. Zimmermann, *700 lat Skarszew...*, s. 7 – 9.

¹¹ GStA PK, XX. HA, Schiebl 50, nr 77; M. Hein, E. Maschke, PrUB, Bd. 2: 1309 - 1335, Königsberg 1939, nr 402, s. 291 – 292; M. Woźny, E. Zimmermann, *700 lat Skarszew...*, s. 9 - 10.

¹² Sam dokument mówi o podjęciu, przez wójta Tczewa Ulrich von Haugwitz, sporu pomiędzy klasztorem pelplińskim a Stanisławem Lagosowiczem dotyczący lasu bielskiego, M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew...*, s. 23 – 25.

¹³ E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 13.

¹⁴ W. Hubatsch, *Der Johanniterorden in Ost - Und Westpreußen*, [w:] *Zeitschrift für Ostforschung: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, 21. Jahrgang 1972, Heft 1, s. 4.

¹⁵ Treść dokumentu znana jest z transumtu biskupa kamieńskiego Hermanna von Gleichen z 18 października 1262 roku, oryginał przechowywany w berlińskim archiwum, GStPK, XX. HA, Schiebl 48, nr 2; F. Dreger, *Codex Pomeraniae Vicinarumque Terrarum Diplomaticus* (dal. cyt. *Codex dipl. Pomeraniae*), t. I, Berlin 1768, s. 63 i 64, nr XXXII (przedruk); M. Perlbach, *Pommerellisches Urkundenbuch* (dalej cyt. *Pommerell. UB.*), Danzig 1882, nr 9, s. 6 – 8; M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew...*, s. 6 – 9 (tłumaczenie).

¹⁶ G. Friedrich, wyd., *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, (dalej cyt. CDB), Tom I, Pragae 1904 – 1907, s. 268, nr 298; D. Wybranowski, *Działalność i skład osobowy domów zakonu joannitów w Księstwie Pomorskim w pierwszej połowie XIV wieku* [w:] *Studia z dziejów Średniowiecza*, nr 20, Szczecin 2016, s. 339.

nia” ...szpitala jerozolimskiego w Czechach, Polsce i na Pomorzu... Zapis ten pozwala przyjąć, że bracia zakonnicy przebywali na ziemiach darowanych przez Grzymisława zanim wystawiono dyplom z roku 1198. Dowodnie wskazuje na to również zapis o wsi Równino, która była darowana szpitalnikom wcześniej, a fundacja jedynie ją przypomina. Można zatem przyjąć, że joannicy poczynili już na jej terenie jakieś inwestycje, jako najdalej na wschód wysuniętej własności, podobnie jak w Lubiszewie po akcie darowizny Mściwoja II z 1278 roku¹⁷.

Wieś Równino w zachowanych dokumentach źródłowych pojawia się jeszcze tylko trzy razy w roku 1290, jednak w żadnym z wystawionych wówczas dyplomów nie jest wymieniona w sposób szczególny, pozwalający przyjąć założenie o poczynionych na jej terenie inwestycji ze strony joannitów. Wytworzone wówczas dokumenty dotyczyły sporu biskupa kujawskiego Wisława z joannitami o dziesięciny ze wsi: Lubiszewo, Rokocin, Czarnocin, Równino i Kamierowo. Przedmiotowy spór trafił aż do włoskiej Rieti, do papieża Mikołaja IV, który dokumentem z 22 września 1289 roku¹⁸ instruuje biskupa Jana, archidiacona Henryka i prepozyta Wincentego (wszyscy z Poznania), aby zbadali i rozstrzygnęli skargi biskupa kujawskiego, złożone na joannitów z Lubiszewa. Zakonników reprezentował Jan - komtur szpitala świętego Jana jerozolimskiego w Lubiszewie: „Johannes commendator hospitalis sancti Johannis Jerosolimitani de Lubisco”. Na potrzebę procesu wystawiono trzy dyplomy opatrzone datami 30 czerwca oraz 26 sierpnia wspomnianego roku 1290¹⁹. Ostatecznie wyrok przypadł na korzyść biskupa, przyznając mu dziesięciny z Lubiszewa, Rokocina, Czarnocina, Równina i Kamierowa jednocześnie pozostawiając joannitów właścicielami przedmiotowych wiosek. Ponadto zasądzone od zakonników zwrot poniesionych wydatków w czasie trwania procesu. Wyrok ogłoszono przed drzwiami kościoła w Gnieźnie przy licznie zgromadzonych świadkach. Zasądzony stan prawny był ostateczny i nieodwracalny. Tych, którzy ważyliby się go naruszyć, miała spotkać kara kościelna na mocy władzy stolicy apostolskiej. Należy zauważyć, że z wymienionych w roku 1198 dwóch opuszczonych wsi, w powyższych dokumentach, pojawia się jedynie Czarnocin. Druga wieś, a więc Szczodrowo, znika z kart historii na dwa wieki, co w odróżnieniu od Równina nie skutkuje tym, że ginie bezpowrotnie.

W literaturze niemieckojęzycznej zagadnienie wsi miejskich zostało stosunkowo szeroko opisane w kontekście działalności zakonu krzyżackiego na wschód od Wisły. Zakładane tam miasta i wsie miejskie w większości powstawały na tak zwanym „surowym korzeniu”. W Wielkopolsce, na Śląsku i w Małopolsce, a więc terenach gdzie osadnictwo średniowieczne było bardziej rozwinięte aniżeli na terenie Prus, obszar potrzebny dla miasta i być może wsi miejskiej można było uzyskać również poprzez przebudowę starszej, istniejącej już osady. Przykładem może być miejscowość Mosina (Moschin), która w przywileju z 1302 roku, jako miasto otrzymuje wsie, które potocznie nazywają się Pozegowo, Krosna i Mały Zarubem. Ta ostatnia z czasem ginie z kart historii. Na jeszcze większą skalę możemy zaobserwować proces podporządkowania wsi miastu podczas lokacji nowego Poznania w roku 1253.

---

¹⁷ M. Perlbach, Pommerell. UB., nr 300, s. 256; W. Hubatsch, dz. cyt., s. 2; E. Waschinski, *Die ersten Johanniter in Westpreussen*, [w:] Westpreussen Jahrbuch, Band 20, Monster 1970, s. 151.

¹⁸ M. Perlbach, Pommerell. UB., s. 408, nr 456.

¹⁹ Tamże, s. 417 – 418, nr 467, s. 419 – 420, nr 470, s. 420, nr 471; Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej cyt. ADW), *Dokumenty samoistne*, nr 6083; E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 10; tenże, *Die ersten Johanniter...*, s. 152; M. Woźny, *Joannicy założycieli Skarszew...*, s. 17 – 21.

Z siedemnastu starych wsi, które podporządkowano prawu niemieckiemu i oddano pod jurysdykcję miasta - sześciu nie można obecnie zidentyfikować, a część pozostałych połączono z rozbudowującym się Poznaniem²⁰. Przykład ten wskazuje, że założenie miasta mogło spowodować zintegrowanie i wchłonięcie osady wiejskiej, która już istniała. Kolejny taki przykład możemy zaobserwować przy lokacji miejscowości Koło w 1362 roku na prawie magdeburskim przez Jana Henryka wójta z Warty na podstawie przywileju Kazimierza Wielkiego. Miasto otrzymało dwie wsie miejskie, które: *będą nazywane tak samo jak miasto Koło*²¹. Obywatele miasta otrzymali 12 lat wolnizny, z kolei wsie, które miały być na nowo zmierzone, po 6 lat, podobnie jak wsie miejskie Prus, które były założone przed miastem. Jeżeli późniejsza wieś miejska posiadała już własny kościół, to mógł on służyć również miastu w początkowym procesie jego lokacji. Powyższe przykłady zostały w sposób wyczerpujący omówione przez Waltera Kuhna w przytoczonej publikacji. Większość opisanych tam analiz oparta jest na dokumentach fundacyjnych, jednak tylko w kilku przypadkach zagadnienie jest udokumentowane jasno i kompletnie. Tak jak już wspomniano, dokumenty lokacyjne nie regulowały wszystkich uwarunkowań prawno – ekonomicznych, które w tamtym czasie były oczywiste. Sama wieś miejska w dokumentach z epoki była określana między innymi po prostu jako wieś (z niem. dorf). Innym sposobem jej nazewnictwa są łąny (z niem. hufen). To określenie z punktu widzenia miasta odnosi się do dużych pól wyraźnie kontrastujących z wąskimi parcelami miejskimi. Tak powstałe nazwy miejscowości (hufen) były poprzedzane wyznacznikiem, którym była liczba, jednak znacznie częściej występują jedynie jako łąny (hufen)²². Określenie przedmieście (z niem. vorstadt, czy z łaciny suburbium) również dotyczyło wsi miejskiej wskazując o „półmiejskim” jej charakterze. Tutaj należy rozróżnić co najmniej trzy zasadniczo różne ich typy. Najstarsze to osady peryferyjne miast sprzed ich lokacji na prawie niemieckim, skupiające kupców, rzemieślników i służby chronione przez zamki, zapisywane w dokumentach jako „urbs”, co należy odczytywać jako zamek, a nie miasto. Kolejny typ to młodsze od miasta, powstałe za murami gdzie osiedlają się mieszkańcy o niższym statusie ekonomicznym i prawnym aniżeli pełnoprawni obywatele miasta, pozbawieni wielu przywilejów, jak chociażby udziału we władzach miejskich. Trzecia grupa „przedmieść”, to wsie miejskie, które powstały w tym samym czasie co miasta na prawie niemieckim i były z nimi związane prawnie i ekonomicznie na wielu płaszczyznach. Wyróżniał je wyraźnie wiejski charakter gospodarczy, a więc przede wszystkim regularny układ zabudowy i rozłożenie pól. Dla wszystkich trzech typów przedmieść źródła pisane łaciną używają tej samej nazwy: „suburbium”²³.

Niektóre z powyższych terminów można odnaleźć w najważniejszym dokumencie Skarszew, czyli przywileju lokacyjnym. Fragment *...na początek wyznaczamy granicę od słupa, który stoi przy polu Hannsa Cymmermana tam gdzie kończy się wieś (dorff)...* dowod-

---

²⁰ W. Kuhn, dz. cyt., s. 9.

²¹ Tamże, s. 10 – 11.

²² Tamże, s. 52.

²³ Tamże, s. 48, zanim termin „przedmieście” stał się częścią nazwy wsi miejskiej, pojawia się jako jej nazwa rodzajowa. Przykładem może być Srokowo (Drengfurth) w Prusach Wschodnich. W wielkiej księdze czynszowej z 1425 roku wieś miejska, obok lokowanego w 1405 roku miasta o tej samej nazwie, zapisana jest pod nazwą „Dryngfort das dorf”. W 1693 roku mówiło się o niej „Dorf Vorstadt Drengfurth”, a w końcu XIX wieku przedmieście było już częścią miasta Dryfortu.

nie wskazuje, że w granicach miasta leży wieś. Wtórjuje temu założeniu Wilhelm Krimpenfort stwierdzając, że w tym przypadku można mieć na myśli jedynie wioskę miejską, wskazując zarazem, że odpowiednio do tego należy rozumieć zapis w przywileju dotyczący dotacji dla parafii: *Do tego powinni oni dawać siedemdziesiąt siedem korców²⁴ zboża kościołowi i piętnaście skojców pruskich groszy od gospodarstw (hoffen) i od pól do tych gospodarstw (hofe) należących.*

Większość wsi miejskich jest możliwa do zidentyfikowania dzięki późniejszym dokumentom, wystawionym po fundacji, które opisywały stan prawny czy przestrzenny przedmiotowych miast, jak chociażby królewskie lustracje. Zaledwie dziewięć lat po odnowieniu lokacji Skarszew, były templariusz Henning von Wartenbrg²⁵, przy poparciu generalnego preceptora zakonu joannitów na Saksonię, Marchię, Meklemburgię i Pomorze wystawia dyplom opatrzony datą 22 lipca 1350 roku²⁶. Reguluje on trzy ważne zagadnienia w kwestii wioski miejskiej. Po pierwsze, zapisano w nim wprost o sprzedaży wsi „dorff” położonej w granicach miasta Skarszewy z ósmioma wolnymi od czynszu łanami, którymi została uposażona. Kolejne regulacje to sprzedaż sądu i parceli w mieście: *...sprzedaliśmy naszemu drogiemu słudze i szlachetnemu człowiekowi Janowi Borken (Johannes Borken) oraz jego prawowitym spadkobiercom i następcom sąd w naszym mieście Skarszewy (Schonecke) i wieś w granicach miasta na prawie chełmińskim, w wieczyste posiadanie z 8 wolnymi łanami chełmińskimi i jedną działką (erbe = dom; działka; dziedzictwo; spadkobierca; spadkobiercy) w mieście...*

Wydaje się, że miasto przez wieki utrzymywało materialny status uregulowany w powyższych dwóch dokumentach, czyli przywileju z 1341 i prawnej akcji z 1350 roku.

Przytaczając badania Waltera Kuhna, należy zauważyć, że status standardowej wioski miejskiej zakładanej na prawie chełmińskim w średniowieczu przedstawiał się następująco. Miastom przydzielano znaczny obszar ziemski, rzędu 100 łanów chełmińskich bądź więcej, w ten sposób przekraczając uposażenie średniej wielkości wsi czynszowej w Prusach. Część tej powierzchni zwolniona jest z czynszu należnego właścicielowi. Z owych wolnych łanów przekazuje się na rzecz kościoła przeważnie cztery, czasem więcej. Kolejne łożone są na rzecz sołtysa, wynoszą średnio jedną dziesiątą łanów czynszowych. Wyznacza się również teren określany „Bürgerfreiheit”, na którym znajdują się działki z domami, rynek, siatka ulic czy miejsca specjalnego przeznaczenia - wszystko w obrębie murów. Następnie ogrody przed miastem, które należą do poszczególnych domów, wykorzystywane jako sady i parcele warzywne, czasem także jako małe gospodarstwa. Pozostałą część zajmują pastwiska i lasy, a ewentualne pozostałe wolne łany mogły być uprawiane przez obywateli, którzy w zamian odprowadzali podatki do skarbu miasta. Natomiast zasadniczą część terenu stanowią łany, z których właścicielom przysługuje roczny czynsz i które są w całości wykorzystywane do

²⁴ Korzec – dawna jednostka objętości dla ciał sypkich, np. korzec toruński = 54,8 litra, a gdański 54,7.

²⁵ O działalności Henninga von Wartenberg patrz: K. Conrad, *Der Übergang von Ordens Und Klosterbesitz In Pommerellen an den Deutschen Orden*, [w:] *Ordensherrschaft, Stande Und Stadtpolitik: zur Entwicklung des Preussenlandes im 14. Und 15. Jahrhundert*, Lüneburg 1985, s. 17 – 18; M. Smoliński, *Henning von Wartenberg, templariusz, pan domów w Skarszewach i Czarnocinie oraz joannicki dzierżawca*, [w:] *Dzierżawcy, literaci, posłowie. Studia z dziejów średniowiecza*, nr 16, Gdańsk 2011.

²⁶ GStPK, XX. HA, OBA, nr 255; odpis z połowy XVI wieku z nagłówkiem: o sołectwie w Schoneck, GStPK, Fol. 98, k. 106v – 107; H. Koeppen, *Pr UB*, Bd 4: 1346 – 1351, s. 539 – 540, nr 598; M. Woźny, *Joannici założyciele Skarszew...*, s. 58 – 59.

założenia wsi miejskiej. Jako przykład mogą posłużyć regulacje przestrzenne, które możemy zaobserwować w przypadku Pucka bądź w jeszcze większym stopniu w Młynarach²⁷.

W Skarszewach większą część obszaru wyznaczonego granicami lokacyjnymi stanowiły również grunty orne. Istotnym jest, odnośnie do przedstawionego stanu rzeczy przez Krimpenforta, zapis w przywileju o treści: „...von den hoffen und von dem acker der zu dem hofe gehört” - *...od gospodarstw i od pól, które należą do tych gospodarstw*. Kolejną część obszaru miejskiego stanowiły łąki, lasy i wrzosowiska. Wymienia się jeszcze stare pole: „...alde feldt auf eine beschutte eich, die do ist ein eckegrenitze des gutes zu Eberswalde...” - *przez stare pole do obsypanego dębu, który jest narożnikiem granicy dóbr Bolesławowo*. Ernst Bahr stwierdza, że liczba łąnów uprawnych (ackerhufen) mieszczan mogła wynosić tylko 77, gdyż meszne w przywileju zostało ustalone na 77 korców²⁸. Tezę tę potwierdza zapis z wizytacji parafii skarszewskiej przez Konstantego Felicjana Szaniawskiego w 1710 roku: *Samo miasto uiszcza 77 korców pszenicy, jak twierdzi przywilej miejski i stała praktyka, także wójtostwo uiszcza 8 korców, lecz te 8 korców wlicza się do tamtych 77* (wójtostwo było uposażone ośmioma łąnami, o czym poniżej)²⁹. Zapisy z *wielkiej księgi czynszowej zakonu niemieckiego* z lat 1437/38 wskazują, że miasto nadal obciążone jest czynszem 16 marek. Może to wskazywać, że wszystkie łąny (hufen) były uprawiane, chociaż wiele dziedzictw/działek (viel Erben) w mieście oraz dwie łąwy rzeźnickie z 15 istniejących oraz dziesięć szewskich z 15 nie było użytkowanych³⁰. Dodatkowo miasto płaciło dwie marki z parcel miejskich, również tych niezajętych. Zidentyfikowane w *wielkiej księdze czynszowej pustostany* prawdopodobnie straciły swoich właścicieli w burzliwym roku 1433, w czasie niszczycielskiego przemarszu wojsk husyckich, które brały udział w polskiej wyprawie przeciw zakonowi³¹. Reasumując, najwyraźniej układ przestrzenny przedstawiał się następująco: wspomniane 77 łąnów należących do miasta, którymi uposażono wieś, 8 łąnów sołtysich (schulzenhufen), 6 łąnów parafialnych i 19 łąnów zalesionych, pastwisk i wrzosowisk³². Tutaj należy sprecyzować, że wspomniane osiem łąnów sołtysich zapewne należy identyfikować z tymi, które zostały w drodze sprzedaży skarszewskiej wioski miejskiej w akcie prawnym z roku 1350 wyłączone z oczynszowania. Potwierdza ten stan lustracja z roku 1664, w której odnotowano: „...miastu temuż nadano wiecznemi czasy włok 110 z doskonałym granic miejskich opisaniem. Z tych jest kościelnych 6. W lasach miejskich włok 19. Oderwanych, a wójtowskich nazywanych 8. Okupnym sposobem mieszczanie trzymają i zażywają włok 77, z których według przywileju dawać byli powinni szesnaście grzywien pruskich pieniędzy [...] włok zaś 8 wójtowskich

---

²⁷ W. Kuhn, dz. cyt., s. 4.

²⁸ Odpowiednio do tego autor wskazuje, że: *...ze średniowiecza nie zachowały się dane o ilości łąnów, jednak według wizytacji z 1584 roku proboszcz w Garczynie otrzymywał 16 korcy żyta i tyle samo owsa, tym samym można wskazać, że Garczyn w dawnych czasach posiadał 32 łąny, oraz: ...również w wizytacji kościoła z 1583 roku wymieniony jest Wysin z 60 łąnami, które najwyraźniej były w pełni zajęte i za każdy płacono 1/2 korca żyta i tyle samo owsa*, E. Bahr, *Siedlungsvorgänge des 16. bis 18. Jahrhunderts im Gebiet des ehemaligen Deutschordensamts Schöneck* [w:] *Zeitschrift für Ostforschung*, Bd 16, nr 2, Marburg 1967, s. 268 i 274. A więc zwyczajowo łożono na kościół po korcu zboża od łąna.

²⁹ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej cyt. ADP), sygn. G. 26, s. 178.

³⁰ P. G. Thielen, *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414 – 1438)*, Marburg 1958, s. 118.

³¹ E. Bahr, dz. cyt., s. 272.

³² Tamże, s. 324.

zastaliśmy possessorem jmci pana Leonarda Bartlińskiego...”³³. Zdaje się, że w lustracji królewskiej po raz pierwszy osiem uwolnionych łąnów zostało określone wójtowskimi, a nie jak dotychczas sołtysimi.

Siedemnastego listopada 1746 roku przed sądem Starego Miasta Gdańska (ponieważ sąd grodzki w Skarszewach wakował) stanęli osobiście: Konstancja z Gnińskich, wdowa po zmarłym Piotrze Janie Czapskim, wojewodzie pomorskim i staroście skarszewskim oraz Piotr i Konstancja z Lniskich Wybiccy. Do akt sądowych wpisano wówczas przeniesienie własności wójtostwa skarszewskiego na wspomnianych Wybickich: *...oświadczenie przysługiwało i było należne odnośnie wójtostwa skarszewskiego, całkowicie opuszczonego, bez żadnych budynków, znajdującego się i położonego w województwie pomorskim i powiecie tczewskim, oraz w majątkach ziemskich i granicach miasta królewskiego Skarszew, zawierającego w sobie 8 nieuprawnych łąnów, a już przez składającą niniejsze oświadczenie na nowo i w całości wyposażonego w folwark, stodoły, gumna, spichrze, stajnie i inne zabudowania, oraz w pola zasiane ziarnem obojga rodzaju...*³⁴

Owa struktura rozłożenia dóbr widoczna jest jeszcze w roku 1773, wówczas 8 łąnów wiejskich można zidentyfikować w 8 łąnach wolnych od zamku (Schlossfreiheit), a 77 łąnów miejskich rozdzielono na: 40,5 łąna przydzielone 35 mieszkańcom zamieszkałym w obrębie murów miasta, 20 łąnów dla 25 rodzin zamieszkałych przed bramą chojnicką, 0,5 łąna dla rodziny przed bramą gdańską, 6 łąnów dla dzierżawców na „gruncie katolickim” oraz 10 łąnów dla czterech nowych wiosek Skarszew, w których mieszkało 15 rodzin³⁵.

Wilhelm Krimpenfort zauważa, odnosząc się do stwierdzenia Bahra, że nie zidentyfikował on wioski miejskiej w zapisie *Höfen*, (który to zapis jako wioskę miejską należy przestrzegać), ale jako własność obywateli miasta deklaruje³⁶. Nie zgadza się również z Karlem Kasiske, który twierdzi, że wioska wymieniona w dokumencie z roku 1350 pojawia się na późniejszym przedmieściu chojnickim dopiero po wtórnej lokacji Demlina, a więc po roku 1336³⁷. Przyjmując takie założenie należałoby oczekiwać, że dokument fundacyjny Skarszew regulowałby okres wolnizny swojej wsi miejskiej, którego w lokacji nie znajdujemy. O położeniu przedmiotowej wioski na południe od miasta, czyli późniejszym przedmieściu chojnickim pisał Emil Waschinski wskazując, że była ona starsza aniżeli samo miasto, podobnie jak wsie wymienione w darowiźnie Grzymisława z 1198 roku, a więc: Kamierowo, Czarnocin, Szczodrowo, Pogódki i Jaroszewy. Jak widać, Waschinski wśród wsi szczyjących się rodowodem sięgającym przynajmniej końca XII wieku nie wymienił wsi Równino, jednocześnie nie stwierdził, że być może została ona przekształcona i umocowana prawnie, jako wieś miejska lokowanego miasta Skarszewy³⁸. Heinrich Schuch przy stwierdzeniu, że obecnie nieistniejąca wieś Równino fundacją z 1198 roku została drugi raz nadana i tym samym jest naj-

³³ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego XLVI, *Lustracje, rewizje i inwentarze dóbr królewskich*, k. 368 - 368v; J. Paczkowski, *Opis królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, [w:] Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 32, Toruń 1958, s. 305 – 306.

³⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. APG), 300, 41/25, k. 38 – 38v.

³⁵ E. Bahr, dz. cyt., s. 324.

³⁶ W. Krimpenfort, dz. cyt., s. 37, przypis 37.

³⁷ K. Kasiske, *Das Deutsche Sedelwerk des Mittelalters in Pommerellen*, Königsberg 1938, s. 210.

³⁸ E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 19.

starszą własnością joannitów. Dodał również, że zdaniem Maxa Perlbacha³⁹ nazwę tę można odnaleźć w Jeziorze Borówno. Można więc przypuszczać, że późniejsze miasto Skarszewy zostało założone na ziemiach tej właśnie wioski⁴⁰.

W dokumentach spisanych łaciną związek między miastem i jego wsią miejską jest często wyrażany poprzez słowo „adiacare”, a jej mieszkańców określa się między innymi, jako: „homines extra et prope civitatem Agros colentes” - *ludzi w pobliżu i poza miastem uprawiających pola*⁴¹. Biorąc pod uwagę dokumenty dotyczące Skarszew, które zostały wytworzone po akcie lokacji, należy wziąć pod uwagę przede wszystkim przywilej króla Zygmunta I dla skarszewskiej fary z 21 lipca 1526 roku⁴². Dyplom wystawiony w Gdańsku został potwierdzony 12 stycznia 1647 przez Władysława IV, a następnie 27 czerwca 1752 roku przez Augusta III. Do roku 1904 potwierdzenie Władysław IV przechowywane było w archiwum skarszewskiej parafii, a do dzisiaj zachował się odpis Augusta III w parafialnej księdze dokumentów. Jest to według wszelkiego prawdopodobieństwa pierwsze uregulowanie zasięgu granic skarszewskiej parafii, których tworzenie zarządził późniejszy sobór trydencki, na którym zarządzono: *by tam, gdzie to jeszcze się nie stało, przydzielić lud do określonych proboszczów*. Erygowanie precyzyjnie reguluje zasięg dóbr i uposażenie parafii oraz wyznacza teren w granicach murów miejskich należący do kościoła, który wyłączono z jurysdykcji władz miejskich. Co ciekawe, w tak ważnym przywileju nie zostaje wymienione wezwanie fary, o którym wspomina dwadzieścia siedem lat wcześniej, czyli w roku 1498, starosta skarszewski Andrzej Boroszewski. W liście kierowanym do rady Gdańska zapisał między innymi: *budują w Skarszewach na cześć i chwałę Boga i św. panienki Małgorzaty kościół i doprowadzili go już pod dach i pobiałkowali chór i połowę kościoła i wykonali sklepienie z pomocą Boga i pobożnych ludzi i teraz chcą ten kościół ukończyć*⁴³. Wcześniej oraz w kolejnych latach źródła historyczne milczą na temat wezwania skarszewskiej fary nie wyłączając wizytacji generalnych, w których do roku 1710 zapisywano: *Miasto królewskie Skarszewy, w którym jest kościół parafialny, od fundamentów murowany, o którego wezwaniu nic nie wiadomo*⁴⁴, ale to temat na odrębne opracowanie. Nas bardziej interesuje zapis z dyplomu Zygmunta I mówiący o murowanym kościele położonym na przedmieściu pod wezwaniem św. Jerzego. Wraz ze szpitalem posiadał własny okręg duszpasterski, a przywilejem królewskim został wraz ze wszystkimi swoimi ziemiami włączony do parafii skarszewskiej. Podczas wizytacji w roku 1583 zapisano: *(Miasto Skarszewy) Ma dwa murowane kościoły, w których z powodu niezna- lezienia heretyków i tego, że witrzy nie chcieli przybyć z pola, wizytacji nie było*⁴⁵. Samo usytuowanie kościoła w miejscu położenia domniemanej wioski miejskiej umacnia fakt jej

³⁹ Pommerell. UB, nr 9, s. 7, przypis nr 4.

⁴⁰ H. Schuch, *Historische Nachrichten über die Landschaft um Berent*, [w:] Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins, Heft X, Danzig 1883, s. 87.

⁴¹ W. Kuhn, dz. cyt., s 7 – 8.

⁴² E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 144 – 148; APS, *księga dokumentów*, s. 21 – 25.

⁴³ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. APG), *Akta miasta Gdańska*, sygn. 300,D/53, 116; E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 143.

⁴⁴ ADP, sygn. G.20^a, k.70 – 71v; sygn. G.24, k. 320 - 322.

⁴⁵ ADP, sygn. G.1a, k. 52; S. Kujot, *Visitationes archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae: episcopo factae*, [w:] Towarzystwo Naukowe w Toruniu Fontes, cz. I, Toruń 1897, s. 67.

istnienia i wskazuje na rozwinięte tam struktury osadnicze. Cytowany Walter Kuhn wspominał, że jeżeli późniejsza wioska miejska, a więc wieś istniejąca przed lokacją miejską, która ją przekształciła, posiadała już własny kościół, to mógł on służyć pobliskiemu miastu w pierwszym okresie jego fundacji⁴⁶. Omawiany przywilej Zygmunta I dostarcza nam jeszcze jednej informacji odnośnie wioski miejskiej. W kontekście dowodów Kuhna zapis, który przypomina stary zwyczaj rocznej dziesięciny dla proboszcza od m.in.: „...ab ipsis autem qui agrum colunt...” – ...*od tych zaś, którzy uprawiają pole/ziemie...* musi wskazywać mieszkańców wioski miejskiej. Utwierdza tę tezę fakt, że w tej części przywilej precyzuje obciążenia nałożone na obywateli miasta podlegających radzie miejskiej, a dopiero w następnym fragmencie odnosi się do powinności okolicznych wiosek, które są wymienione z nazwy. Pierwszy fragment przywileju ma brzmienie: *I zgodnie z powszechnym i dawnym zwyczajem proboszcz będzie otrzymywał od mieszkańców miasta roczną dziesięcinę, od tych zaś, którzy uprawiają pole, proboszcz będzie miał po połowie grzywny pruskiej z lanu, zaś rajcy, przyjąwszy te należności od swoich obywateli będą zobowiązani przekazać je proboszczowi na każde święto Narodzin Chrystusa Pana. I chcemy, by to tak samo było zachowywane także przez szynkarzy i karczmarzy i handlarzy, z każdego domu, i sam magistrat skarszewski powinien baczyć, by proboszczowi nie stała się jakaś szkoda...* Następnie w dalszej części dokumentu czytamy: *Przylegające do parafii i wokół niej położone wsie będą posłuszne kościołowi swojemu w uiszczaniu należności ze swoich rocznych dochodów dla swoich proboszczów, także kmiecie będą zobowiązani przekazać proboszczowi skarszewskiemu, jako swojemu wieczystemu pastarzowi i opiekunowi dusz, z każdego lanu korzec pszenicy i owsa na święto Narodzenia Chrystusa, które to wsie parafialne pod władzą swojego kościoła, jako matki pozostające: Posztolowo, Mirowo, Hamirowo, Dęblin, dobra darowane Leniowiec, Drzechowko, Wisczkow, Szczodrow wraz z zakrystią kościelną⁴⁷ zwyczajową dziesięcinę i kołędę zwykły proboszczowi skarszewskiemu oddawać...*

Wracając do kościoła pod wezwaniem św. Jerzego usytuowanego przy południowo – zachodniej linii miejskich umocnień, zauważmy stanowisko Waschńskiego, który podkreślił, że podobnie jak kościół parafialny pamiętał on bardzo stare czasy⁴⁸. Dowodem na to jest zapis podskarbiego malborskiego w księdze wydatków (tresslerbuch), zgodnie z którym w roku 1408 odnotowano sumy, jakie wówczas zostały wydane: „...item 8 scot of dy tofel zu Scho-neck item 1 fird. zu sante Jorgen doselbst” ...*także 8 skojców na tabliczkę wotywną w Skarszewach, także 1 wiardunek dla świętego Jerzego tamże*⁴⁹. W tym czasie kościół w obrębie murów miasta najprawdopodobniej sprowadzał się do wielkości obecnego prezbiterium z zakrystią, obok którego od zachodu joannici wystawili masywną wieżę mieszkalno - obronną. Emil Waschński stwierdził, że pomimo kuszącego założenia, że kościół został rozbudowany do obecnego kształtu w okresie, od przejścia Skarszew w roku 1370 do upadku świet-

---

⁴⁶ W. Kuhn, dz. cyt., s. 11.

⁴⁷ Chyba że byłoby tu inne znaczenie słowa *sacrarium* = zakrystia lub wyposażenie święte.

⁴⁸ E. Waschński, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 89.

⁴⁹ J. Erich (współtwórca), *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409*, (dalej cyt. Marienburger Tresslerbuch), Königsberg i. Pr. 1896, s. 484.

ności zakonu w roku 1410, należy je odrzucić⁵⁰. Biorąc pod uwagę zapisy w przytoczonej krzyżackiej księdze wydatków (zachowana z lat 1399 – 1409) okres budowy należałoby zawęzić jeszcze bardziej, a więc do lat 1370 – 1398. Połączenie wieży z obecnym prezbiterium i tym samym doprowadzenie do obecnej formy budynku fary przypisuje staroście skarszewskiemu Andrzejowi Boroszewskiemu, a zgodnie z cytowanym powyżej listem znamy pierwotne wezwanie kościoła, jak i czas jego finalnej budowy⁵¹.

Wezwanie św. Jerzego, męczennika, tak jak św. Michała Archanioła nadawane było najstarszym świątyniom. Dla przykładu św. Jerzego polecono kościoły w Kościerzynie i Gorzędzieju podobnie jak najdawniejszej świątyni w Gnieźnie czy ołtarzowi w kościele Panny Maryi na wyspie tumskiej w Poznaniu⁵². Czy można zatem przyjąć, że kościół św. Jerzego, zlokalizowany w miejscu położenia skarszewskiej wioski miejskiej powstał przed lokacją Skarszew? Należy zauważyć, że nadawanie kościołom i kaplicom patronatu św. Jerzego nastąpiło się w okresie panowania zakonu krzyżackiego⁵³. Wraz z pojawieniem się w średniowieczu trądu budowano poza murami miast leprozoria, których celem było odizolowanie chorych. Tworzyły one wspólnotę instytucjonalną z nierozłącznymi kościołami bądź kaplicami oraz potrzebną infrastrukturą⁵⁴. Leprozoria pełniły swoją funkcję do czasu wygaśnięcia trądu, aby następnie przekształcić się w szpitale dla ubogich i chorych. W przypadku Skarszew szpital dedykowany ubogim i chorym funkcjonował na przedmieściu chojnickim jeszcze w roku

---

⁵⁰ Badania architektoniczne wskazują, że rozbudowa miała miejsce po roku 1370, D. Stryp-Rekowska, J. Barton-Piórkowska, *Dokumentacja badań architektonicznych kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła w Skarszewach*, 2016, s. 13 – 14.

⁵¹ E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 35, przypis nr 3 i s. 66. Wzmiankowane w liście Boroszewskiego wezwanie św. Małgorzaty szeroko nadawane było w zachodniej Europie, w czasie gdy zwłoki jej w roku 902, w San Pietro złożono, a następnie w roku 1185 przewieziono do Monte Fiascone, S. Kujot, *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej?*, [w:] Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 10, cz. 1/2, Toruń 1903, s. 347.

⁵² Tamże, s. 348 i 352,

⁵³ M. Sumowski, *Prepozyci toruńskiego kościoła i szpitala św. Jerzego w średniowieczu*, [w:] Komunikaty Mazursko – Warmińskie, nr 2 (276), 2012, s. 351.

⁵⁴ M. Horanin, *Sieć leprozoriów w państwie zakonnym w Prusach*, [w:] Komunikaty Mazursko – Warmińskie, nr 2, 2005, s. 134, szczegółowa kwerenda materiału źródłowego autora wskazuje, że: „wszystkie szpitale św. Jerzego w Prusach, dla których zachowały się liczniejsze wzmianki i możliwe jest także ustalenie składu ich mieszkańców, sprawowały opiekę nad trędowatymi”. Tutaj w odniesieniu do Skarszew zachowała się jedynie cytowana wcześniej wzmianka donacji podczas pobytu wielkiego mistrza w Skarszewach w dniu 24 maja 1408 roku w wysokości 1 wiardunku dla św. Jerzego. Zapis ten musi odnosić się jedynie do kościoła bądź kaplicy, a nie całego kompleksu szpitalnego (w myśl zapisów soboru luterańskiego III „leprozoria miały mieć jednak własne świątynie do użytkowania przez pensjonariuszy” patrz: M. Sumowski, dz. cyt., s. 350), ponieważ trzy wersy poniżej wymienia się datki dla chorych w Skarszewach, a następnie w Tczewie. Zapis dotyczący Skarszew ma brzmienie: „Item 2 scot den sychen zu Schonecke” - także 2 skojce dla chorych w Skarszewach. Tutaj istotnym jest zapis „sychen”, który to termin można definiować jako określenie „osoby słabej, biednej, wymagającej opieki. Stąd też same terminy źródłowe *sieche* dla pensjonariuszy oraz *siechhaus* dla szpitala nie są w żaden sposób dowodem, że w konkretnym przypadku chodzi właśnie o leprozorium”, M. Horanin, dz. cyt., s. 134. Można dodać, że dzień wcześniej, a więc 23 maja 1408 roku, wielki mistrz obdarował kościół w Skarszewach sześcioma grzywnami: „...item 6 m. der kirchen zu Schonecke gegeben am tage ascensionis Christi...” - ...także 6 grzywnien przekazanych kościołowi w Skarszewach na dzień wniebowstąpienia Chrystusa..., Marienburger Tresslerbuch, s. 483.

1904⁵⁵. Zdaje się, że od czasu przywileju Zygmunta I z roku 1526 kościół pod wezwaniem św. Jerzego zaczął podupadać. Zapewne zniszczony podczas wojen szwedzkich i już nie-odbudowany leżał w gruzu. Dowodzi temu zapis wizytacji archidiakona pomorskiego Bonawentura z Niedzielska Madalińskiego z roku 1687 o treści: *Poza miastem jest prepozytura św. Jerzego, w której był kiedyś kościół, teraz pozostał tylko majątek ziemski, w którym ta prepozytura była wzniesiona*⁵⁶. W latach następnych dla upamiętnienia świątyni postawiono w jej miejscu krzyż, a następnie kapliczkę. Miejsce byłego murowanego kościoła pod wezwaniem św. Jerzego można dzisiaj precyzyjnie wskazać dzięki mapie mierniczego Schroedera z 1810 roku⁵⁷. W wizytacji z roku 1703 zapisano: *Na przedmieściu chojnickim był kiedyś kościół prepozyturalny pod wezwaniem św. Jerzego męczennika, teraz pozostał tylko sam majątek ziemski, na którym wzniesiony jest krzyż należący do tej prepozytury*⁵⁸. Są to wszystkie informacje dotyczące kościoła św. Jerzego w Skarszewach. Bardzo ubogi materiał źródłowy pozwala wymienić jeszcze jedyne go znanego wikarego z św. Jerzego. Był nim Mikołaj Stange wymieniony w liście rady miejskiej Skarszew do władz Gdańska opatrzonym datą trzeciego grudnia 1454 roku⁵⁹.

Przytoczone wcześniej przykłady wskazują, że wieś miejska miała szczególny status prawny w przypadku lokacji XIV wiecznych ośrodków miejskich, który odróżniał ją od zwykłych wsi czynszowych. Często przy zapisach dotyczących podatków miejskich formułowano między innymi określenie: „Cultores vero residuorum mansorum” – *Uprawiający zaś pozostałe lany*, gdzie „mansorum” zdaniem Krimpenforta i innych znawców tematu, należy odczytywać jako wieś miejską⁶⁰. Najwyraźniej miało to również na celu odróżnienie ich mieszkańców od wyższego statusu społecznego obywateli miejskich. Wydaje się, że zakładanie wsi miejskich początkowo, w myśl idei ich tworzenia, przynosiło korzyści wszystkim zaangażowanym stronom. Dzięki współpracy chłopów obywatele byli odciążeni od zobowiązań względem właścicieli, uzyskiwali pomoc w wykonywaniu prac komunalnych, a wszystkie potrzebne im produkty rolne oprócz plonów z własnego ogrodnictwa i hodowli zwierząt mieli tuż za bramą. I odwrotnie, chłopci uzyskiwali dogodnie położony teren handlowy, udział w lasach i pastwiskach miejskich, a poprzez swego rodzaju podporządkowanie władzom miejskim i asymilację z mieszczaństwem podnosili swój status społeczny⁶¹. Proces ten skutkowało wyniesieniem wsi do miana przedmieść, które finalnie w wiekach późniejszych stawały się częściami miast.

W nawiązaniu do tego możemy odczytać dokument, który został spisany w Warszawie w kancelarii królewskiej większej, w piątek, w wigilię święta nawiedzenia Najświętszej Marii Panny roku pańskiego 1689, a następnie wpisany do akt sądu grodzkiego w Skarszewach, w pierwszy czwartek stycznia roku 1690⁶². Dzięki staraniom księdza Jana Kazimierza Jugowskiego utracone majątki parafii w czasie reformacji, określone w przywilejach, które spłonęły

⁵⁵ E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 92.

⁵⁶ ADP, sygn. G.20^a, k.71;

⁵⁷ APG, inw. 9,2, sygn. 18 – 1660.

⁵⁸ ADP, sygn. G.24, s. 322.

⁵⁹ APG, inw. 300,D, sygn. 63,38 - Akta miasta Gdańska. Dokumenty.

⁶⁰ W. Krimpenfort, dz. cyt., s. 36 - 37.

⁶¹ W. Kuhn, dz. cyt., s. 8.

⁶² E. Waschinski, *Geschichte der Johanniterkomturei...*, s. 98 – 99 i 154 – 158.

w pożarze plebani 17 marca 1695 roku, mocą mandatu króla Jana III Sobieskiego, zostały przywrócone w ręce prawowitych właścicieli. W dyplomie zostały precyzyjnie określone przez Jugowskiego granice własności parafialnych. Z bogatej treści dokumentu, w kontekście niniejszego artykułu, należy zwrócić uwagę na zapis: *...wielką część majątku ziemskiego, to jest kierując się od cmentarza do bramy Gdańskiej, i należącą - zgodnie z brzmieniem przywilejów i ich aprobaty, oraz lustracji - do powoda, zabraliście, [...] ponadto odjęliście dużą część krańca od każdego łanu i każdej łąki, i to, nie wiadomo, na mocy jakiej śmiałości i jakiej waszej władzy, przyznaliście i przekazaliście magistratowi. Kilka łąk należących do pól całkowicie poddaliście pod waszą władzę i wasz użytek....* Zamieszczone zapisy „...insuper a quolibet Manso et Prato magnum extremitatem ademistis...”, Manso = *łany* i „Prata ad Agros spectan aliquot...”, Agros = *pola/pól*, należy rozumieć odpowiednio do przytoczonych założeń Kuhna i Krimpenforta i odczytywać jako wioskę miejską Skarszew.

W sobotę 28 września roku 1763, w domu parafialnym w Skarszewach, Franciszek Józef Wybicki spisał dokument zawierający zestawienie dochodów parafii⁶³. Było to swego rodzaju podsumowanie dwudziestu siedmiu lat działalności księdza Wybickiego, jego starania podniesienia kondycji beneficjum, jak i przedstawienia ówczesnych relacji z mało przychylnymi władzami miasta. Jako ciekawostkę można podać, że proboszcz wspominał wówczas o kaplicy św. Jana Nepomucena, która została wystawiona w roku 1752, oraz że zegar na wieży bije godziny i kwadransy za pomocą mechanizmu uderzającego. Z kolei do interesującej nas kwestii wsi wydaje się, że odnosi się zapis o treści: *Prepozyt ma wieś zwaną Prepozytura, znajdującą się w majątkach ziemskich miasta, oznaczoną wyodrębnionymi granicami, z jednej bowiem strony, w kierunku miasta, leży kamień oznakowany krzyżem, na górze przy drodze prowadzącej do dóbr Więckowy; granica idzie od tego kamienia do rzeki zwanej Wietcisa, niedaleko od karczmy zwanej Czysta Woda, przy której to rzece po obu jej brzegach ma prepozyt łąkę, następnie idąc wzdłuż tej rzeki po prawej stronie, ku karczmie Barka, znajdują się usypane, na mocy postanowienia komisji Świętego Majestatu Królewskiego z roku 1753, dwa kopce graniczne. Jest też położony trzeci kamień, o słusznej wielkości, oznakowany jednym krzyżem, na łąkach niedaleko od rzeki zwanej Wietcisa, który oddziela dobra Czarnocino, należące do starostwa skarszewskiego, od [wsi] Prepozytury. Co zaś tyczy się dóbr Więckowy, należących do konwentu pelplińskiego, mieszkańcy tych dóbr przywłaszczyli sobie znaczącą część pola wsi Prepozytury, dlatego jest teraz zawisły proces tytułem granic, którego z powodu terażniejszych nieszczęść nie byłem w stanie kontynuować, czekając na szczęśliwsze - oby nadeszły! - czasy. Z tej wsi [chodzi o wspomnianą wieś zwaną Prepozytura], zanim wszedłem w jej posiadanie, arendarz uiszczał 150 florenów; ja zaś, wezwawszy pomocy Boga, zbudowałem od fundamentów nowy folwark, wraz ze spichrzami, stajniami i innymi zabudowaniami folwarcznymi i chłopskimi, zadbałem, na łąkach poprowadzono rowy, a krzewiny wykorzeniono, i inne do dobrego gospodarowania przywiodłem, i teraz otrzymuję 300 florenów tytułem arendy. Ma też prepozyt mały folwarczek, dawno wzniesiony na łąkach należąc-*

---

⁶³ Tamże, s. 181 – 193, jest to rozszerzenie pięć lat wcześniej złożonego oświadczenia przez Franciszka Józefa Wybickiego w konsystorzku gdańskim, wciągniętym do akt 29 sierpnia 1758 roku zawierającego relację z trwającego 22 lata zwierzchnictwa nad parafią, patrz: Z. Kropidłowski, *Działalność gospodarcza ks. Franciszka Józefa Wybickiego (1709 – 11765)*, [w:] Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, nr 91 (2009), s. 103 – 118; ADP, sygn. G.60, s. 77 - 87.

cych do prepozytury, ponieważ jednak popadał w ruinę i nie był wart dalszego naprawiania, także i ten wzniosłem jako nowy od fundamentów, wraz ze spichrzem i innymi zabudowaniami. Z tego folwarczku arendarz uiszcza 60 florenów. Niedaleko od pół tego folwarczku jest niewielki kawałek pola po prawej stronie drogi prowadzącej do wsi Jąkrowy [Junkrowy], wraz z lasem znajdującym pod górą zwaną Jafferberg [Jungferberg], przy skrzyżowaniu tychże dóbr Jąkrowy, miasta Skarszewy i Szczodrowa...

Brzmienie przedstawionych zapisów wyraźnie wskazuje na odrębność gospodarczo-społeczną obszaru położonego na południe od miasta pomiędzy prawym brzegiem Wietcisy, a wsią Więckowy. Wydaje się że to właśnie ten obszar [wsi], której granice zostały opisane przez proboszcza Franciszka Wybickiego, został wraz z kościołem św. Jerzego oddany pod jurysdykcję parafii miejskiej w Skarszewach w 1526 roku. W centrum opisanych przez Wybickiego granic znajdował się folwark zwany Probostwo. W zachowanym, niedatowanym, dokumencie zdeponowanym w archiwum parafii skarszewskiej opisującym uposażenie kościoła farnego zapisano między innymi, że: „Za Włok 7 do Probostwa Skarszewskiego należących zadzierżawionych Wawrzyńcowi Olszewskiemu dostaje corocznie Wielmożny Jego-mość Xiądz Proboszcz Złoty 450 pruskiej monety [...] Do tego Beneficium należy folwark Probostwo zwany, który zadzierżawiony iest Szymonowi Beleckiemu...”⁶⁴. Regulacja ta potwierdza odrębność terenu zwanego prepozyturą, na którym położony jest folwark od obszaru na mocy lokacji przypisanego kościołowi.

Czy można zatem przyjąć, że pierwotne określenie tego terenu jako wieś, na przestrzeni wieków przybierało nazwy: sołectwo, prepozytura, wójtostwo czy przedmieście? Dla przypomnienia we wspomnianych latach 1341 i 1350 widniała jako wieś, w przywileju Zygmunta I, zapisano, że: *świątynię i prepozyturę*, a więc kościół z probostwem, dołącza się do beneficjum parafialnego, następnie w latach 1664 i 1746 używano nazwy wójtostwo i w końcu przedmieście.

Przyjmując jedno z założeń części historyków o powstaniu parafii skarszewskiej około połowy XII wieku⁶⁵ należy podkreślić, że miałyby to miejsce przed sprowadzeniem na te ziemie joannitów, a więc przed założeniem Skarszew. Należy zatem odnieść się do miejscowości już wówczas istniejącej. Czy było to Równino, najstarsza darowizna na tych ziemiach na rzecz joannitów, którą jak twierdzi Stanisław Kujot, szpitalnicy wynieśli do rzędu miast? Czy to w Równinie, założonym na długo przed rokiem 1198, stanął kościół pod wezwaniem św. Jerzego męczennika? I wreszcie czy to Równino, wzmiankowane ostatni raz w roku 1290 po niespełna trzech dekadach, mocą prawa chełmińskiego, zostaje prawnie umocowana do powstającego, jedyne-go miasta joannitów na Pomorzu czyli Skarszew?

Być może, z powodu ubogiego materiału źródłowego, jedynym rozwiązaniem dającym wymierną odpowiedź na nurtujące nas pytania, będzie przeprowadzenie kompleksowych badań archeologicznych na terenie dawnego przedmieścia. Wydaje się, że datowanie ewentualnych artefaktów z okolicy kościoła św. Jerzego na okres XIII wieku dużo by wyjaśniało, wskazując prawdopodobnie lokalizację wsi Równino.

---

⁶⁴ APS, *Księga dokumentów*, luźno umieszczony dokument o paginacji 143.

⁶⁵ Szerzej o zagadnieniu powstania pierwszych parafii, między innymi na terenie Skarszew, patrz: S. Kujot, *Kto założył parafie...*; W. Brzoskowski, *Dzieje...*, s. 31 – 43.

Do roku 2015 Skarszewy, wyłączając badania północno-wschodniego narożnika miasta, stanowiły dziewiczy teren pod względem przeprowadzonych badań archeologicznych. Dla przypomnienia badania prowadzone na terenie wzgórza zamkowego przez Martynę Milewską wskazują, że pierwsze ślady osadnictwa przypadają na VIII-IX wiek i należy przypuszczać, że osadnictwo to nie było rozległe i skupiało się jedynie na południowej stronie cypla nad zakolem rzeki⁶⁶. Następnie nastąpiła trwająca prawie cztery wieki pustka osadnicza, która przezwana została przez zakon Joannitów u schyłku wieku XIII lub na początku XIV. Zbudowali oni wówczas niewielką wieżę mieszkalno-obronną, najpewniej drewnianą i podpiwniczoną. Świadectwem tego jest odsłonięcie pod fundamentami obecnego zamku kwadratowej piwnicy z drewnianą obudową i bokami zorientowanymi na linii północ-południe, a więc niezgodnie z orientacją zachowanego budynku zamkowego. W górnej części ma ona wymiary 5 na 5 metrów, w dolnej zaś 2 na 2 metry. Rezultaty omawianych badań wykopaliskowych dostarczają wysoce prawdopodobnych danych dla postanowienia hipotezy o wzniesieniu na tym miejscu wcześniej od zamku murowanego, joannickiej siedziby mieszkalno obronnej⁶⁷. Analiza zestawu wydobytych z piwnicy 1439 fragmentów wyrobów garncarskich pozwala przyjąć, w świetle ustaleń z innych obiektów tego samego charakteru, iż mamy tu do czynienia z przeciętnym, niewielkim gospodarstwem domowym z wcześniejszej fazy okresu późnośredniowiecznego, a więc z końca XIII i z XIV wieku. Reprezentowane są tu bowiem wszystkie rodzaje używanych wówczas wyrobów garncarskich z charakterystyczną przewagą naczyń kuchennych. Liczba używanych naczyń pozwala przypuszczać, że gospodarstwo obsługiwało niewielką liczbę mieszkańców wieży⁶⁸. Charakter zasypiska piwnicy oraz wydobyte również gwoździe żelazne, a przede wszystkim fragmenty szyb okiennych pozwalają przypuszczać, iż związane jest ono z rujnacją całego stojącego powyżej budynku. Znaleziony w piwnicy srebrny brakteat krzyżacki⁶⁹, datowany na II połowę wieku XIV wyznacza kres użytkowania obiektu⁷⁰.

Zapoczątkowany w roku 2015 cykl badań archeologicznych pod kierownictwem dr. Michała Starskiego z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego częściowo wzbogacił naszą wiedzę z okresu lokacji miasta. Przeprowadzone prace w południowej części rynku skarszewskiego pozwoliły wskazać na: „Niemał całkowity brak znalezisk wczesnośredniowiecznych, nawet na wtórnym złożu, może przemawiać za lokalizacją ówczesnej wsi książęcej w pewnym oddaleniu od placu rynkowego. Śladem dawniejszej organizacji przestrzeni placu, już po lokacji miasta, są omówione powyżej relikty jamy, której powstanie można da-

---

⁶⁶ Badania archeologiczne zamku w Skarszewach przeprowadzono w latach 1975 – 1976 oraz 1978 – 1979 na zlecenie WKZ w Gdańsku, a w roku 1980 Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Kierowała nimi Martyna Milewska, reprezentując Pracownię Archeologiczną – Konserwatorską PP PKZ oddziału warszawskiego. Ponadto w roku 1975 Pracownia Geofizyki Technicznej PPG wykonała badania geofizyczne terenu wzgórza zamkowego, których wyniki wykorzystane były przy lokalizacji wykopów archeologicznych.

⁶⁷ M. Milewska, *Zamek w Skarszewach. Próba rekonstrukcji dziejów założenia*, [w:] *Pomorania Antiqua*, vol. XV, Gdańsk 1993, s. 143.

⁶⁸ Tamże, s. 144.

⁶⁹ Brakteat – moneta wybijana jednostronnie z cienkiej blaszki na miękkiej podkładce. Stempel odcisnięty wypukło na awersie pojawiał się, jako wklęsły na rewersie. W postaci brakteatów bito przede wszystkim w XII–XIV wieku w środkowej Europie niskowartościowe denary.

⁷⁰ M. Milewska, dz. cyt., s. 145.

tować na XIV wiek na podstawie cech technologiczno-morfologicznych znalezisk naczyń ceramicznych wydobytych z dolnych poziomów zasypiskowych⁷¹. Również w roku 2015 przeprowadzono badania archeologiczne obejmujące teren przylegający bezpośrednio do południowych murów obronnych, którymi kierował mgr Maciej Kurdwanowski⁷². Niestety nie dały one jednoznacznej odpowiedzi odnośnie do czasu powstania umocnień. Można jedynie stwierdzić, że w pierwszym etapie prac wzniesiono baszty, na co wskazuje głębsze posadowienie fundamentów, a następnie połączono poszczególne wieże murem. Przeprowadzone badania nie dają również odpowiedzi, czy budowa realizowana była równocześnie na całej długości badanego odcinka murów, czy też etapami⁷³. Z kolei prace badawcze przeprowadzone w roku 2016, na terenie przylegającym do tzw. baszty wysokiej, przyniosły znaczący przyrost informacji odnośnie kształtowania się zasięgu siedliska miejskiego w jego południowo-wschodniej części oraz dziejów budowy i zagospodarowania rejonu umocnień miejskich⁷⁴. Na ich podstawie ustalono, że pierwotnie poziom terenu znajdował się tu około 2,5 m poniżej obecnego poziomu. Przy krawędzi wykopu (wschodni narożnik baszty w kierunku południowym) uchwycono skraj torfowiska dochodzącego do 40 cm. Pozwala to stwierdzić, że mur miejski wzniesiono przy granicy, ale już w obrębie torfowisk położonych na południe od lokacyjnych Skarszew, powiększając w ten sposób obszar siedliska miejskiego. Nie ustalono jednak na chwilę obecną czy w okresie późnego średniowiecza był to teren jeziora, czy bagna. Na podstawie wedyty J. Storna można przyjąć, że teren ten był zalany, lub być może okresowo podmokły. Podłoże torfowe wymusiło głębokie fundamentowanie murów miejskich, dochodzące do około 1,5 m w rejonie baszty miejskiej. Ponadto można zauważyć, że na całym rozpoznanym odcinku wzniesiono jedną ławę fundamentową. Położenie w bezpośredniej bliskości terenu bagiennego wiązało się także z zagospodarowaniem terenu wcześniej nieużytkowanego osadniczo. Najstarszą fazą zasiedlenia była bowiem budowa umocnień

---

⁷¹ M. Starski, *Skarszewy – rynek, gm. Skarszewy, woj. Pomorskie. Badania w 2015 roku*, [w:] Światowit, Annual of the Institute of Archaeology of the University of Warsaw, Vol. XIII-XIV (LIV-LV) (2015-2016), fascicle A/B, Prehistorical and Medieval Archaeology. Archaeology of Poland, Mediterranean and Non-European Archaeology, Warszawa 2018, s. 254.

⁷² Badania przeprowadzono w dniach od 12 do 21 października 2015 r. na podstawie decyzji Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr ZA.5161.325.2015.WJ z dnia 8.10.2015. Przy murach miejskich na działce nr 63 w Skarszewach zrealizowane zostały badania archeologiczne o charakterze nadzoru oraz wykopy sondażowe. Prace podjęto w związku z realizowaną przez Urząd Miejski w Skarszewach z siedzibą przy pl. Hallera 18, inwestycją – obniżeniem poziomu terenu i jego niwelacją oraz budową oświetlenia średniowiecznych murów miejskich.

⁷³ M. Kurdwanowski, *Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych przy murach miejskich na działce nr 63 w Skarszewach*, Warszawa, grudzień 2015.

⁷⁴ W dniach od 6 do 22 kwietnia na podstawie decyzji Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku wydanej pismem nr ZA.5161.421.2015.WJ z dnia 8 stycznia 2016 roku na działce nr 60 przy ul. Zduńskiej w Skarszewach przeprowadzone zostały wykopaliskowe badania archeologiczne. Prace podjęto na zlecenie Urzędu Miejskiego w Skarszewach, w związku z planowaną renowacją i rekonstrukcją fragmentów średniowiecznych murów obronnych. Celem badań było rozpoznanie nawarstwień kulturowych oraz reliktyw architektury w obrębie położonej w bezpośredniej bliskości murów miejskich posesji, która ma stanowić teren zaplecza organizacyjno-technicznego dla planowanej trasy turystycznej. Pracami kierował mgr Maciej Kurdwanowski, w badaniach uczestniczyli dr Michał Starski i mgr Maciej Miścicki oraz studenci Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

miejskich, do której przystąpiono najpewniej w drugiej połowie XIV wieku, co potwierdza zapis w przywileju lokacyjnym z 1341 roku⁷⁵. Następnym etapem zagospodarowania terenu w pobliżu murów było jego podwyższenie o około 60 cm do jednego metra w części południowej. Oznacza to, że w bezpośredniej bliskości południowego odcinka murów miejskich, położonego najniżej w obrębie miasta lokacyjnego w Skarszewach, zdeponowano znaczny nakład nawarstwień piaskowych pochodzących z przygotowania pod zasiedlenie i zagospodarowanie siedliska miejskiego z wyższych partii młodego miasta. Można założyć również, że pochodzi on z ukształtowanych wcześniej teras⁷⁶: najwyższej przy ul. T. Kościuszki, choć najpewniej kolejnych, niższych – przy ul. Św. Jana i Zduńskiej. W tym samym czasie w rejonie murów funkcjonowały urządzenia związane ze wznoszeniem ich górnej partii. Na ten okres datować należy relikty najniższego dołu na wapno, w który wstawiono drewnianą kadź. Z najstarszego okresu użytkowania omawianego terenu zachowały się nieliczne fragmenty naczyń ceramicznych i kości zwierzęcych datowane na drugą połowę XIV i pierwszą XV wieku. W niewielkim stopniu zachowały się natomiast konstrukcje związane z zagospodarowaniem wnętrza baszty, w rezultacie czego nie wiemy, czy jej północna ściana była zamknięta, czy przez cały okres istnienia baszty otwarta jedynie z podziałami kondygnacyjnymi. Z okresu późnego średniowiecza zachowały się zatem bardzo wąskie ślady zasiedlenia badanego obszaru i przypuszczalnie w początkowym okresie istnienia miasta nie wyznaczono tu parcel mieszczańskich. Prawdopodobnie dopiero z jego końcowym czasem można wiązać najniższy fundament odkryty w północnej części wykopu wewnątrz baszty, choć nie jesteśmy w stanie ustalić, do jakiego zabudowania on należał. W jego rejonie pozyskano liczniejsze znaleziska datowane na drugą połowę XV i pierwszą XVI wieku. Omawiana faza zasiedlenia zakończyła się kolejną i znaczącą niwelacją terenu, która nastąpiła w bliżej nieznanym momencie XVI lub początku XVII wieku. Teren podniesiono wówczas do mniej więcej wysokości ulicy Zduńskiej i wybrukowano jego północną część. Wzniesiono też wówczas kolejny fundament zabudowania zlokalizowanego wzdłuż wspomnianej ulicy. Funkcjonowało ono zapewne jeszcze na początku XIX wieku i pełniło funkcje browaru miejskiego, oznaczonego na planie katastralnym miasta z 1810 roku. Być może wiązać z nim można pozostałości piecowiska w wykopie przylegającym od północy do ulicy Zduńskiej. Jego lekka konstrukcja, brak wyraźnych ścian i płytkie koryto wypełnione spalenizną mogą wskazywać na funkcjonowanie tu pieca do suszenia słoju⁷⁷.

Wydaje się, że przytoczone dowody ze źródeł pisanych znajdują potwierdzenie w badaniach archeologicznych i słowach dr. Michała Starskiego, który zauważa, że lokalizacji średniowiecznej wsi książęcej należy szukać w pewnym oddaleniu od placu rynkowego.

---

⁷⁵ E. Waschinski, *Die ersten Johanniter...*, s. 154; M. Woźny, E. Zimmermann, *700 lat Skarszew...*, s. 15.

⁷⁶ Terasa – forma terenu powstała w dolinie rzecznej wskutek erozyjnej lub akumulacyjnej działalności płynących wód. Występuje w zespołach, tworząc w przekroju poprzecznym doliny charakterystyczny układ schodów.

⁷⁷ M. Starski, M. Kurdwanowski, M. Miścicki, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w 2016 roku na działce miejskiej nr 60 przy ul. Zduńskiej w Skarszewach*, Warszawa, czerwiec 2016.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

- Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, sygn. G.20^a; sygn. G.1a; sygn. G.20^a, sygn. G.26.
Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna 142, Archiwum Skarbu Koronnego XLVI.
Archiwum Państwowe w Gdańsku, *Akta miasta Gdańska*, sygn. 300,D/53, 116; inw. 9,2, sygn. 18 – 1660; 300, 41/25.
Archiwum Parafialne w Skarszewach, *Księga dokumentów*.
Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. HA, OF 98; XX. HA, Schiebl 50, nr 77; XX. HA, Schiebl 48, nr 2; XX. HA, OBA, nr 255; Fol. 98, k. 106v – 107.

Źródła drukowane:

- Dreger Friedrich von, *Codex Pomeraniae Vicinarumque Terrarum Diplomaticus*, t. I, Berlin 1768.
Friedrich Gustavus (wyd.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, Tom I, Pragae 1904 – 1907.
Hein Max, Maschke Erich, *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 2: 1309 - 1335, Königsberg 1939.
Hein Max, *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 3. 1: 1335 – 1341, Königsberg 1944.
Koeppen Hans, *Preussisches Urkundenbuch*, Bd 4: 1346 – 1351, Marburg 1960.
Perlbach Max, *Pommerellisches Urkundenbuch*, Danzig 1882.

Opracowania:

- Bahr Ernst, *Siedlungsvorgänge des 16. bis 18. Jahrhunderts im Gebiet des ehemaligen Deutschordensamts Schöneck* [w:] *Zeitschrift für Ostforschung*, Bd 16, nr 2, Marburg 1967.
Brzoskowski Wiesław, *Dzieje Skarszew*, Skarszewy 2009.
Brzoskowski Wiesław, *Historia Skarszew*, Skarszewy 1997.
Conrad Klaus, *Der Übergang von Ordens Und Klosterbesitz In Pommerellen an den Deutschen Orden*, [w:] *Ordensherrschaft, Stande Und Stadtpolitik: zur Entwicklung des Preussenlandes im 14. Und 15. Jahrhundert*, Lüneburg 1985.
Erich Joachim (współtwórca), *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409*, Königsberg i. Pr. 1896.
Górski Karol (red.), *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce: zbiór tekstów źródłowych*, Poznań 1949.
Heinrich Schuch, *Historische Nachrichten über die Landschaft um Berent*, [w:] *Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins*, Heft X, Danzig 1883.
Horanin Mariusz, *Sieć leprozoriów w państwie zakonnym w Prusach*, [w:] *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 2, 2005.
Hubatsch Walther, *Der Johanniterorden in Ost - Und Westpreußen*, [w:] *Zeitschrift für Ostforschung: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, 21. Jahrgang 1972, Heft 1.
Kasiske Karl, *Das Deutsche Sedelwerk des Mittelalters in Pommerellen*, Königsberg 1938.
Kerstan Eugen Gustav, *Die Geschichte des Landkreises Elbing*, Elbing 1925.
Krimpenfort Wilhelm, *Der Grundbesitz der Landstädte des Herzogtums Preussen : Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sozialordnung*, Marburg/Lahn 1979.
Kropidłowski Zdzisław ks., *Działalność gospodarcza ks. Franciszka Józefa Wybickiego (1709 – 11765)*, [w:] *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, nr 91 (2009).

- Kuhn Walter, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*, [w:] Zeitschrift für Ostforschung: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa, vol. 20, Marburg/Lahn 1971.
- Kujot Stanisław, *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej?*, [w:] Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu, nr 10, Toruń 1903.
- Kujot Stanisław, *Visitationes archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae: episcopo factae*, [w:] „Towarzystwo Naukowe w Toruniu Fontes”, cz. I, Toruń 1897.
- Kurdwanowski Maciej, *Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych przy murach miejskich na działce nr 63 w Skarszewach*, Warszawa, grudzień 2015.
- Milewska Martyna, *Zamek w Skarszewach. Próba rekonstrukcji dziejów założenia*, [w:] Pomorania Antiqua, vol. XV, Gdańsk 1993.
- Paczkowski Józef, *Opis królewsczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, [w:] Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 32, Toruń 1958.
- Schneider Joachim, *Ganerbschaften und Burgfrieden in der Frühen Neuzeit: Relikte oder funktionale Adaptationen?* [w:] Adel in Hessen. Herrschaft, Selbstverständnis und Lebensführung, vom 15. bis ins 20. Jahrhundert. Hg. von Eckart Conze, Alexander Jendorff und Heide Wunder, Marburg 2010, (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Hessen Bd. 70).
- Schuch Heinrich, *Die Zustände der Landbevölkerung im Kreise Berent am Schlüsse der polnischen Herrschaft 1772*, [w:] Zeitschrift des Westpreussen Geschichtsvereins, Heft XV, Danzig 1886.
- Schuch Heinrich, *Landschaft um Berent und die Anfänge ihrer Germanisirung vornehmlich im 13 Jahrhundert* [w:] Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, Heft X, Danzig 1883.
- Smoliński Marek, *Henning von Wartenberg, templariusz, pan domów w Skarszewach i Czarnocinie oraz joannicki dzierzawca*, [w:] Dzierżawcy, literaci, posłowie. Studia z dziejów średniowiecza nr 16, Gdańsk 2011.
- Starski Michał, Kurdwanowski Maciej, Miścicki Maciej, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w 2016 roku na działce miejskiej nr 60 przy ul Dzuńskiej w Skarszewach*, Warszawa, czerwiec 2016.
- Starski Michał, *Skarszewy – rynek, gm. Skarszewy, woj. Pomorskie. Badania w 2015 roku*, [w:] Światowit, Annual of the Institute of Archaeology of the University of Warsaw, Vol. XIII-XIV (LIV-LV) (2015-2016), fascicle A/B, Prehistorical and Medieval Archaeology. Archaeology of Poland, Mediterranean and Non-European Archaeology, Warszawa 2018.
- Stryp-Rekowska Danuta, Barton-Piórkowska Jolanta, *Dokumentacja badań architektonicznych kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła w Skarszewach*, 2016.
- Sumowski Marcin, *Prepozyci toruńskiego kościoła i szpitala św. Jerzego w średniowieczu*, [w:] Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2 (276), 2012.
- Thielen Peter Gerrit, *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414 – 1438)*, Marburg 1958.
- Waschinski Emil, *Die ersten Johanniter in Westpreussen*, [w:] Westpreussen Jahrbuch, Band 20, Monster 1970.
- Waschinski Emil, *Geschichte der Johanniterkomturei Und Stadt SchoneckWestpr. Mit einem Anhang von Urkunden*, Danzig 1904.
- Woźny Marcin, *Joannici założyciele Skarszew w dokumentach z lat 1198 – 1370*, Skarszewy 2021.
- Woźny Marcin, Zimmermann Edward, *700 lat Skarszew 1320 – 2020. Akt lokacji miasta i początki Skarszew w świetle faktów*, Skarszewy 2020.
- Wybranowski Dariusz, *Działalność i skład osobowy domów zakonu joannitów w Księstwie Pomorskim w pierwszej połowie XIV wieku* [w:] Studia z Dziejów Średniowiecza, nr 20, Szczecin 2016.
- Zimmermann Edward, *Początki Skarszew na podstawie źródeł historycznych i badań archeologicznych*, [w:] Rydwan. Roczniki muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim, nr 15, rok 2020.